

Σ. Μοσχονάς

Ακροαματικοί ρόλοι και ακροατήρια

Abstract

Our aim is to isolate and submit to conceptual analysis certain characteristics of the communicative events involving *mass audiences* rather than single listeners or bystanders. Drawing from the work of Erving Goffman, we place particular emphasis on a) the availability of *social slots* within the audience, from which a ratified participant can choose whether to attend or not to the speaker, and b) the *theatricality* of the speech addressed to such hearing slots. Our analysis argues against the *speaker-oriented approach to communication*, which is prevalent in recent ethnographic and pragmatic studies.

Του λόγου μέτρον εστιν ουχ' ο λέγων αλλ' ο ακούων
(Πλάτων)

Ο λόγος για τα ακροατήρια αρχίζει με τη συνειδητοποίηση ότι η *συνομιλία δεν είναι το μοναδικό περιβάλλον της ομιλίας*.¹ Θα μπορούσε μάλιστα να υποθέσει κανείς ότι η σχέση μας προς κάθε είδους ομιλία είναι *πρωταρχικά ακροαματική*,² όχι μόνο επειδή από πολύ νωρίς βρισκόμαστε εκτεθειμένοι στο λόγο των άλλων ούτε μόνο επειδή προσπαθούμε να οργανώσουμε την ομιλιακή μας δραστηριότητα λαμβάνοντας υπόψιν τις επιδράσεις που ενδέχεται να έχει στο εκάστοτε ακροατήριό μας ή προλαμβάνοντας τις αντιδράσεις του, αλλά κυρίως επειδή κάθε ομιλιακή πράξη προϋποθέτει την *έξοδο*, συχνά μάλιστα με τρόπο βίαιο,³ από κάποιο ακροατήριο που σιωπηλά μας περιλαμβάνει. Θα προσπαθήσω να προσεγγίσω αυτή την πρωταρχικότητα της ακροαματικής σχέσης εξετάζοντας με κάθε συντομία και με τα ελάχιστα παραδείγματα τρία ζητήματα: α) την ποικιλία των *ακροαματικών ρόλων* που υπάγονται στους πολύσημους όρους "ακροατής" και "ακροατήριο", β) τα γενικότερα χαρακτηριστικά του λόγου που απευθύνεται σε μαζικά ακροατήρια και γ) τις συνέπειες που τα δύο προηγούμενα ζητήματα ενδέχεται να έχουν για τη θεωρία της επικοινωνίας. Ως γνωστόν, τα δύο πρώτα καταλαμβάνουν σημαντική θέση στο κοινωνιογλωσσολογικό έργο του Erving Goffman, στις "νατουραλιστικές" περιγραφές του οποίου⁴ θα βασιστεί και η δική μας *εννοιολογική* ανάλυση.

Ακροαματικοί ρόλοι

Ο ρόλος του ακροατή νοείται συνήθως με την έννοια του *εισ-ακούοντος* (και, δευτερευόντως, του *εν-νοούντος*): αυτού που παρακολουθεί μια ομιλία και την ανα-κατασκευάζει ή την απο-κωδικοποιεί. Ο ακροατής, με την έννοια

αυτή, μπορεί να διακριθεί από την ομώνυμη *περιστασιακή θέση*,⁵ την έδρα δηλαδή μέσα στο ακροατήριο που μπορεί κάποιος να κατέχει νόμιμα χωρίς ωστόσο να τη χρησιμοποιεί, χωρίς να προσ-λαμβάνει (να "εννοεί") ή να θέλει να εισακούσει: χωρίς κατ' ανάγκην να "επικοινωνεί". Ακροατές με καθ' όλα νόμιμη παρουσία, οι οποίοι όμως *δεν ακούνε*, με την επιτευκτική έννοια του όρου: δεν προσέχουν, δεν παρακολουθούν, δεν ενδιαφέρονται ή, απλά, δεν καταλαβαίνουν, υπάρχουν σε όλες, ίσως, τις περιστάσεις ομιλίας επί ακροατηρίου. Η λαϊκή τυπολογία -- η τυπολογία "των διαδρόμων" -- μιας ειδικής κατηγορίας, των ακροατών μιας διάλεξης, μαρτυρεί αυτήν την εξορισμού απόκλιση απ' ό,τι ο ομιλητής τουλάχιστον θα δεχόταν ως την *επιδιωκόμενη ή ορθή* κατανόηση των λεγομένων του. Συμπταθούντες, συμπάσχοντες, πάτρωνες, εύπιστοι, κλακαδόροι, πλακαδόροι, αντιπαθούντες, εξ επαγγέλματος διαφωνούντες, λογοκλόποι, αργόσχολοι, κουσελιάρηδες, εξυπνάκηδες, κακόπιστοι μεταφέρουν τις προκαταλήψεις τους σε κάθε αίθουσα διαλέξεων, και η παρουσία τους εκεί είναι κάθε άλλο παρά άτυπη, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ας παρατηρηθεί επίσης ότι αυτή η επίσημη, η έγκριτη *θέση* του ακροατή, σε ανάλογες περιστάσεις, διατηρείται ακόμα και όταν του δίνεται ο λόγος: κάποιος που διατυπώνει μια ερώτηση ή ένσταση προς τον ομιλητή μιας διάλεξης παραμένει στη *θέση* του ακροατή παρά την προσωρινή έξοδό του από το ακροατήριο.⁶ Η *θέση* λοιπόν, εκτός από *τη νομιμότητά* της, χαρακτηρίζεται και από κάποια *μονιμότητα* που μπορεί να μην έχει η πράξη της κατάληψής της.

Από την άλλη μεριά, ένας ακροατής μπορεί να μην έχει επίσημη ή αποδεκτή *θέση* σ' ένα ομιλιακό συμβάν, όπως συμβαίνει με τους *ωτακουστές* μιας τηλεφωνικής συνδιάλεξης. Μπορεί λοιπόν ένας νόμιμος μέτοχος σ' ένα ομιλιακό συμβάν να μην ακούει -- να μην εισακούει -- και μπορεί επίσης ένας ακροατής να μην είναι νόμιμος μέτοχος -- να κρυφακούει. Οι δύο αυτές δυνατότητες, παραδόξως, πηγάζουν από την ίδια νομιμοποιητική πράξη: ένας ωτακουστής είναι εξ ορισμού πρόσωπο που εισακούει, επειδή, υποθέτουμε, η παρείσφρησή του στο ομιλιακό συμβάν συνιστά εκδήλωση ενδιαφέροντος, αποκλείεται ωστόσο από αυτό με κριτήριο ακριβώς την παρανομία της *θέσης* που καταλαμβάνει. Από την άλλη, ένας νόμιμος ακροατής μπορεί να μην εισακούει ή να μην ενδιαφέρεται για όσα διαδραματίζονται στο ομιλιακό συμβάν στο οποίο συμμετέχει *εξ αιτίας ακριβώς της νομιμότητάς της θέσης του*. Η συλλογικότητα των ακροατηρίων νομιμοποιεί την αδιαφορία των ακροατών.

Συνήθως η ομιλία (ή η "συνομιλία") επιτελείται μπροστά σε πλήθος παρευρισκομένων ή *συνακροατών*. Η πρόσβαση που αυτοί έχουν σε μια ομιλιακή συνδιάλλαξη μπορεί να είναι ελάχιστη, χωρίς αυτό να αναιρεί τη νομιμότητά της, τουλάχιστον με την έννοια ότι κρίνεται αποδεκτή ή ανεκτή από αυτούς που κατέχουν ή διεκδικούν το βήμα. Η νομιμότητα αυτής της παρουσίας μπορεί να μην αφορά μόνο στο ομιλιακό συμβάν ή στην εκάστοτε ομιλιακή πράξη αλλά να προκύπτει από την ευρύτερη περίσταση. Συνηθισμένο παράδειγμα είναι οι περισσότερες ομιλιακές πράξεις που επιτελούνται σε μια αίθουσα δικαστηρίου, παρουσία ενόρκων, ακροατηρίου κ.λπ. Αυτή επίσης είναι μια τυπική κατάσταση όταν η κουβέντα τείνει να αποκτήσει πολλαπλές

εστίες, όπως, λ.χ., μεταξύ συνδαιτημόνων, σ' ένα οικογενειακό τραπέζι ή σ' ένα πάρτυ. Υπάρχουν λοιπόν παρευρισκόμενοι -- ακουστές -- οι οποίοι δεν είναι ωτακουστές, παρ' όλο που -- και εδώ ανακαλύπτουμε μία ακόμα αμφισημία στην έννοια του "ακροατή" -- μπορεί να μην τους απευθύνεται ο λόγος. Σε συνομιλιακές καταστάσεις με δύο πρόσωπα -- "συνομιλητές" -- αυτός που ακούει είναι κατά κανόνα και αυτός στον οποίο ο λόγος απευθύνεται, ρητά (με το β' πρόσωπο, κλητικούς και άλλους τρόπους προσφώνησης) ή άρρητα (λ.χ. βάσει του θέματος: μια κουβέντα για ποδόσφαιρο ενδέχεται να αποκλείσει από την ομήγυρη τον γυναικείο της πληθυσμό).⁷ Η θεωρία των ομιλιακών πράξεων βασίζεται σ' αυτή την άρρητη κατανόηση του ακροατή ως *δέκτη* -- με την έννοια "αυτού στον οποίο απευθύνεται ο λόγος". Πρόκειται για "άρρητη" παραδοχή διότι μπορεί κάλλιστα ο δέκτης του λόγου να μην συμπίπτει με τον τελικό του *αποδέκτη*, το στόχο του.⁸ Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, σε ορισμένες περιπτώσεις υπαινιγμού -- θα έλεγα "επισημοποιημένου" υπαινιγμού --, του οποίου μάλιστα υπάρχουν σχεδόν λεξικοποιημένα μέσα, όπως, λ.χ., με την έκφραση "μερικοί-μερικοί": "Μπράβο, παιδί μου, έκτακτη δουλειά· όχι σα μερικούς-μερικούς..." (το οποίο μπορεί να -- και ίσως είναι προτιμότερο εάν -- διατυπωθεί παρουσία συνακροατών, στους οποίους ενδέχεται να συγκαταλέγονται και "μερικοί-μερικοί").

Συνασπισμοί ακροατών και ακροατήρια

Από τη στιγμή που θα δεχτούμε τη διάκριση μεταξύ του ακροατή που εισακούει και του ακροατή που κατέχει μια νόμιμη θέση στην περίπτωση του λόγου η οποία προσφέρεται για ακρόαση, μπορούμε πλέον να μιλάμε για *ακροατήρια*. Διότι ένα ακροατήριο, όπως θα υποστηρίξω αναλυτικότερα στη συνέχεια, δεν είναι παρά *ένα σύνολο, μια συνάθροιση, περιστασιακών θέσεων ακρόασης*: θέσεων που προσφέρονται για ακρόαση μέσα σε μια κοινωνική περίπτωση. Πρόκειται για νόμιμη συνάθροιση η οποία, μεταξύ άλλων, νομιμοποιεί τους ακροατές να μην ακούνε. Ακροατήριο είναι οι θέσεις που οι ακροατές καταλαμβάνουν μάλλον παρά το σύνολο των φυσικών ατόμων που βρίσκονται σ' αυτές. Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει στη σύστασή του είναι η αρχική *διαθεσιμότητα* των θέσεων. Η πλήρωση των θέσεων, η αναγνώριση αυτής της πλήρωσης από μέρους του ομιλητή και η συνακόλουθη αναφορά του λόγου σ' αυτούς που τις καταλαμβάνουν (η γνωστή μας προσφώνηση) είναι όλα επακόλουθα αυτής της πρώτης διαθεσιμότητας, της ύπαρξης δηλαδή θέσεων από τις οποίες μπορεί κανείς να (μην) ακούει.

Επειδή οι παραπάνω διατυπώσεις φαίνονται παραδοξολογικές, θα προσπαθήσουμε να ορίσουμε μερικές από τις εννοιολογικές τους παραμέτρους. Γενικά, ο όρος "ακροατήριο" χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις όπου ένα σύνολο ακροατών συναθροίζεται μπροστά σε μια *κοινή εστία* ενδιαφέροντος για να παρακολουθήσει ένα ομιλιακό συμβάν στο οποίο το ίδιο μπορεί συλλογικά να μετέχει ως δέκτης ή αποδέκτης. Οι εννοιολογικές παράμετροι ενός τέτοιου, δοκιμαστικού, ορισμού φαίνεται να είναι οι εξής:

Πρώτον, η *συλλογικότητα* του ακροατηρίου (ή, από τη σκοπιά που μας ενδιαφέρει εδώ, η ομοιομορφία των ατομικών ακροαματικών ρόλων, η εξομά-

λυνση των διαφορών τους). Εντός του ακροατηρίου μπορούν να επιτελούνται κάθε είδους *παράπλευρες* ομιλιακές πράξεις ("Άκουσες τι είπες;", "Κατάλαβες τίποτα;" -- ή, ακόμα, να γίνεται "φιλή κουβέντα") χωρίς να αναιρείται ο ρόλος του ακροατή στην περιστασιακή θέση του μέσα στο ακροατήριο. Ένας ομιλητής εντός ακροατηρίου είναι πάντα *περιστασιακός* ομιλητής, επειδή ακριβώς η περίσταση νομιμοποιεί το ρόλο του ως ακροατή και μόνο. Ο ρόλος αυτός, με λίγα λόγια, είναι κυριαρχικός, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι το ακροατήριο έχει περιορισμένες και, εν πάση περιπτώσει, έμμεσες μόνο δυνατότητες απόκρισης στο κατεξοχήν ομιλιακό συμβάν που το αφορά, δηλ. την ομιλία που του απευθύνεται. Επιπλέον, ο ίδιος τύπος ομιλιακού συμβάντος μπορεί, θεωρητικά, να επαναληφθεί με διαφορετικά ακροατήρια (ο ίδιος -- περίπου -- πολιτικός λόγος, η ίδια -- περίπου -- ανακοίνωση σ' ένα συνέδριο ή το ίδιο -- περίπου -- κήρυγμα σε μια εκκλησία). Καμία επικοινωνιακή ανάλυση δεν μπορεί να θεωρείται ακριβής αν δεν συλλάβει αυτό το "περίπου" που συνδέει διαφορετικά μεταξύ τους ακροατήρια και ομιλητές.

Δεύτερον, ο *περιστασιακός* χαρακτήρας της συνάθροισης των ακροατών. Η συγκέντρωση *εις τόπον* ενός ακροατηρίου συνδέεται στενά με το κοινωνικό συμβάν ή την όλη περίσταση (λ.χ. ομιλία σε μια πολιτική συγκέντρωση). Επιπλέον, τα μέλη του ακροατηρίου συμμετέχουν σε μια κοινωνική περίσταση *τελετουργικά* οργανωμένη. Προσέρχονται σε αυτήν. Και υπάρχουν συνήθως πάγιες διαδικασίες μέσω των οποίων ανεβαίνει κανείς στο βήμα ή το παραχωρεί: λ.χ. οι ομιλητές στο γλωσσολογικό συνέδριο της Θεσσαλονίκης καλούνται από τον/την πρόεδρο της συνεδρίας, που χρονομετρεί τις ανακοινώσεις τους, αργότερα θα καταλείψει τον ομιλιακό χρόνο των ακροατών κ.λπ.

Τρίτον, η ύπαρξη μιας εστίας, ενός κέντρου (που καταλαμβάνει ένας ή περισσότεροι ομιλητές), η ύπαρξη, συνεπώς, μιας *συνεχούς* πηγής του λόγου. Σε αυτό το κέντρο εστιάζεται η προσοχή των ακροατών. Τα ακροατήρια σχηματίζονται εκεί όπου η ομιλία γίνεται από καθέδρας. (Ομιλία από καθέδρας και ομιλία επί ακροατηρίου είναι το ίδιο πράγμα.) Το ακροατήριο είναι στραμμένο *προς* αυτό το κέντρο και ανήκει στην περιφέρειά του. Αυτή η κατανομή γίνεται αντιληπτή από τα γειτνιαστικά χαρακτηριστικά της περιστασίας: λ.χ. μπαλκόνι-πλατεία, σκηνή-πλατεία, βήμα-auditorium, έδρα-τάξη, άμβωνας-εκκλησίασμα. Η διάταξη δίνει στο ακροατήριο μια δυνατότητα ελέγχου και παρατήρησης η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί προσβλητική σε κανονικές περιστάσεις συνομιλίας.⁹ Πρόκειται για διάταξη η οποία εκ-θέτει τον περί-βλεπτο ομιλητή ενώ ταυτοχρόνως του δίνει τη δυνατότητα να εκ-θέσει (εννοείται το θέμα του). Η διάταξη αυτή, όμως, πρέπει να το τονίσουμε, είναι διάταξη *περιστασιακών θέσεων*, και όχι περιοχών, με την κυριολεκτική, τοπική, έννοια του όρου. Οι αποστάσεις μεταξύ των παρευρισκομένων είναι κυρίως κοινωνικές. Οι ίδιες αποστάσεις (δηλ. εντός της περιστασίας) μπορούν να δημιουργηθούν ακόμα και όταν δεν προβλέπονται χωροταξικά. Δημιουργούνται, λ.χ., με την παρουσία ενός σεβάσμιου προσώπου σε μια ομήγυρη, ο οποίος θα έχει περισσότερα δικαιώματα λόγου, θα κρατήσει το βήμα περισσότερο χρόνο, θα απευθύνεται συλλογικά στους παρευρισκομένους κ.ο.κ. Πράγματι, μπορούμε να παρατηρήσουμε ανάλογη

κατανομή θέσεων σε όλες τις περιπτώσεις που ο λόγος έχει διδακτική ή πρωταγωνιστική χροιά.

Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά που μόλις παρουσιάσαμε -- συλλογικότητα, περιστασιακότητα, συν-κέντρωση του ακροατηρίου -- εξηγούν αναλυτικά, τον ορισμό που επιχειρήσαμε πριν από λίγο: το ακροατήριο είναι μια συνάθροιση περιστασιακών θέσεων προς ακρόασιν.

Ο θεατρικός λόγος

Μέχρι στιγμής δεν έχουμε παρά ελάχιστα αναφερθεί στα γνωρίσματα του λόγου που απευθύνεται σε ακροατήρια. Η δόκιμη προσέγγιση είναι ν' αναζητήσει κανείς τα γνωρίσματα αυτά κατά περίπτωση, εφόσον μάλιστα συνδέονται με συγκεκριμένες ομιλιακές πράξεις. Δεν έχω, δυστυχώς, το χρόνο ν' αναφερθώ σε ομιλιακές πράξεις οι οποίες προϋποθέτουν την παρουσία ενός ακροατηρίου και επιχειρούν κάποια διεργασία εντός του. Πρόκειται πάντως για πράξεις που δεν έχει εξετάσει η παραδοσιακή θεωρία: λ.χ. ο εμπαιγμός, το "ξεμπρόστιασμα", ο παραδειγματισμός, η παραπληροφόρηση, η αποσιώπηση, ο υπαινιγμός, η φημολόγηση, η αποστόμωση, η πολυλογία ή το αναμάσημα, η αλλοτριολογία, η κρυφομιλία, το μυστικό, η εκμυστήρευση, η εξομολόγηση και πολλές άλλες είναι, πιστεύω, πράξεις, που προϋποθέτουν την παρουσία ή (πράγμα που, από εννοιολογική άποψη, είναι το ίδιο) την απουσία ενός ακροατηρίου, έστω και μονομελούς.¹⁰ Η πολυλογία και η αλλοτριολογία, λ.χ., νομιμοποιούνται συνήθως παρουσία ακροατηρίου ή "κοινού" και δύσκολα γίνονται ανεκτές στη "συνομιλία"· η λειτουργία τους είναι να μετατρέπουν τους ακροατές σε ακροατήριο. Η φημολόγηση αποτελεί μια προσπάθεια δημιουργίας ή διεύρυνσης του ακροατηρίου: η εκμυστήρευση, μια προσπάθεια αποκλεισμού του (εφ' όσον κάποιος αποκαλύπτει ένα μυστικό με την προϋπόθεση να μη το μάθει κανείς άλλος). Όταν το ακροατήριο παρίσταται, ομιλιακές πράξεις σαν αυτές που αναφέραμε επιχειρούνται *επί* του ακροατηρίου, με την έννοια ότι θέλουν να προκαλέσουν έναν κάποιο διχασμό ή μερισμό του, όπως στις περιπτώσεις εμπαιγμού ή παραδειγματισμού: ένα μέλος του ακροατηρίου ξεχωρίζεται αποτελώντας ομιλιακό στόχο, εις επήκοον των υπόλοιπων ακροατών,¹¹ κ.ο.κ.

Παρ' όλο που η προσέγγισή μας δεν είναι τυπολογική, μπορούμε να επιχειρήσουμε ορισμένες γενικεύσεις, έστω και υπό μορφήν υποθέσεων.

Όπως έχει παρατηρηθεί,¹² η ομιλία επί ακροατηρίου αφορά ή προσπαθεί να δημιουργήσει ένα κάποιο αξιομνημόνευτο συμβάν. Βέβαια, η πραγματικότητα σπάνια ανταποκρίνεται σε μια τέτοια προσδοκία. Αυτό όμως δεν έχει σημασία αφού ό,τι δεν κατορθώνει η μνήμη το επιχειρεί η υπόμνηση (όπως γίνεται, λ.χ., με την έκδοση των πρακτικών ενός συνεδρίου, με την αναμετάδοση ενός πολιτικού λόγου κ.λπ.). Μπορούμε λοιπόν να πούμε, κρίνοντας εκ των υστέρων, από το γεγονός ότι η ομιλία *κατατίθεται*, ότι αρχική της πρόθεση ήταν η πρόκληση μιας μακροπρόθεσμης επίδρασης. Πρόθεση του ομιλητή είναι η συνεχής διεύρυνση του ακροατηρίου του, ώστε να συμπεριλάβει, εκτός από τους αρχικούς μετόχους στο ομιλιακό συμβάν, κάθε ενδιαφερόμενο. Επιθυμία του είναι η υστεροφημία.

Το επίσημο κείμενο -- γραπτό και προφορικό -- ακολουθεί τις επιταγές ενός επίσημου ύφους. Οι λεκτικές επιλογές, λ.χ. η χρήση ξενόγλωσσων όρων ή του εγκλειστικού "εμείς", οι μεταφορές, οι αφορισμοί, οι υπαινιγμοί, οι αναφορές στο έργο προγενεστέρων, ακόμα και οι παραλείψεις είναι συντελεστές ενός τέτοιου ύφους που απαιτεί μαθητεία και προεργασία. Είναι το ύφος μιας ολόκληρης κοινότητας.¹³ Αυτοί που δεν το έχουν μάθει ή δεν το χρησιμοποιούν σωστά, το ξέρουν ότι είναι προτιμότερο να μην προσέρχονται στο βήμα. Ο απροετοίμαστος -- ή, απλώς, ο "κακός" -- ομιλητής θα διαπιστώσει σύντομα ότι έχει στερήσει από τον εαυτό του -- ή, μάλλον, το ακροατήριο του έχει στερήσει -- σημαντικές ομιλιακές δυνατότητες, όπως, λ.χ., αυτές που προσφέρουν οι *έδρες* στα πανεπιστήμια: αυτό το νόημα έχουν και οι λεγόμενες "υποδειγματικές διδασκαλίες". Για τον ίδιο λόγο, που αφορά την ομιλιακή παράσταση ως παράσταση και όχι το άτομο που ομιλεί, την ορθοφωνία (δηλ. το νομιμοποιητικό κριτήριο) και όχι τη φωνή και αυτό που λέει, αποκλείονται οι κεκέδες, οι Κλαύδιοι, οι κάθε λογής ανάπηροι του λόγου.

Τις περισσότερες φορές ο ομιλητής διαβάζει το κείμενό του (ή χρησιμοποιεί εκτενείς σημειώσεις, ακόμα και γραπτές οδηγίες για τον τρόπο εκφώνησής του). Σπάνια όμως το κείμενο που κατατίθεται είναι ίδιο με το κείμενο που διαβάστηκε. Χρησιμοποιώντας μια ευρεία έννοια του κειμένου, μπορούμε να συμπεριλάβουμε σ' αυτό τους διάφορους τρόπους με τους οποίους ο ομιλητής προσομοιώνει την αυθόρμητη ομιλία, λ.χ. παύσεις, παρενθετικά σχόλια που συνοδεύονται από οπτική επαφή ομιλητή-ακροατών¹⁴ ή πλάγιες παρατηρήσεις, όπως τα λεγόμενα "κατ' ιδίαν" των ηθοποιών του θεάτρου. Όλα αυτά δεν ανήκουν στο "τελικό" (κατ' ουσίαν: *αρχικό*) γραπτό κείμενο.

Διαβάζοντας ένα κείμενο ή έχοντάς το απομνημονεύσει, ο ομιλητής βρίσκεται στην παράδοση θέση να παραπέμπει -- όχι συχνά, αλλά συχνότατα -- τον εαυτό του. Καθώς όχι μόνον η συγγραφή αλλά και η ανάγνωση του κειμένου -- πολύ περισσότερο η απομνημόνευσή του -- απαιτούν προεργασία, ο ομιλητής μοιάζει να ακολουθεί τα βήματα ενός ηθοποιού που προετοιμάζεται για τη μοναδική παράσταση ενός μονολόγου. Ακόμα και όταν, ως συνήθως, ο ίδιος είναι συγγραφέας και εκφωνητής, οι δύο ρόλοι μπορούν εύκολα να διακριθούν.

Υπάρχει υπόκριση -- και υποκρισία -- σ' αυτή την παράσταση. Ο ομιλητής υποδύεται, ακόμα και αν υποδύεται τον εαυτό του. Η όλη οργάνωση του συμβάντος, βεβαρυμένα τελετουργική, είναι *θεατρική*. Η θεατρικότητα δεν είναι σύμπτωμα των γεινιαστικών μόνο χαρακτηριστικών της περίπτωσης ή των υποκριτικών στοιχείων του λόγου (λ.χ. μιας ελαφράς καθαρευούσης). Αποτελεί εγγενές γνώρισμα του ίδιου του ρόλου του ομιλητή και αναφύεται προϋπόθεση της ίδιας της παρουσίας ενός ακροατηρίου το οποίο δικαιούται να κρίνει όχι μόνο το είδος και την αποτελεσματικότητα των επιχειρημάτων αλλά αυτή ακόμα την επιτυχία της παράστασης: "δεν τα πήγε καλά", "δεν είχα προετοιμαστεί κατάλληλα" είναι κρίσεις και απολογίες θεμιτές. Ανάμεσα σ' αυτόν που μιλάει και σ' αυτό που λέει παρεμβάλλεται ο κανονισμένος ρόλος του ομιλητή -- ο ρόλος του κήρυκα, του πολιτικού, του συνέδρου, του επιστήμονα, του διανοούμενου -- όπως στο θέατρο ανάμεσα στον ηθοποιό και σ' αυτά που λέει παρεμβάλλεται, με τη συνενοχή του ακροατηρίου, ο

ρόλος του ηθοποιού. Ακόμα και σε μια επιστημονική ανακοίνωση, όπου οι προσωπικές αναφορές είναι σπάνιες, ο ομιλητής επιτρέπει να αναδυθεί ένα πρωταγωνιστικό "εγώ": *εγώ που μιλάω*.¹⁵ Μέσα από αυτό, θα προσπαθήσει να υποδυθεί το ρόλο που το ακροατήριο θα επικροτήσει.¹⁶

Η θεατρικότητα μας επιτρέπει να διαγνώσουμε μια αμφισημία στην έκφραση "ο ρόλος του ομιλητή",¹⁷ ανάλογη με αυτήν που έχει η έκφραση "ο ρόλος του ακροατή". Η έκφραση δηλώνει, κατ' αρχάς, αυτόν που μιλάει, το φυσικό πρόσωπο που εκ-φωνεί. Μπορούμε να δηλώσουμε αυτόν το ρόλο ως *ρόλο-του-ομιλητή*. Ο ρόλος αυτός είναι μονοσήμαντα καθορισμένος στο εκάστοτε ομιλιακό συμβάν. Πιστοποιείται από μόνη τη *φυσική* παρουσία του ομιλητή: συχνά, όπως σε μια ραδιοφωνική ομιλία, η φωνή αρκεί. Ο *ρόλος του-ομιλητή*, τώρα, σε αντίθεση προς το *ρόλο-του-ομιλητή*, είναι αυτό που ο εκάστοτε ομιλητής υποδύεται ή επιδιώκει. Είναι, πρωτίστως, αυτό που ο ομιλητής νομίζει πως είναι, αλλά και αυτό στο οποίο ανταποκρίνεται, στο μέτρο που προσαρμόζει το λόγο του -- ακριβέστερα: τον *τρόπο* του λόγου του -- σ' ό,τι οι ακροατές του προσδοκούν από αυτόν. Πρόκειται για προσαρμογή και θεματική -- μια μαθηματική ανακοίνωση δεν θα γίνει σε συνέδριο ορνιθολόγων -- και εκφραστική -- ο ομιλητής θα χρησιμοποιήσει το ήδη διαμορφωμένο ύφος της κοινότητας στην οποία απευθύνεται -- π.χ. επιστημονική διάλεξη -- ή αυτής στην οποία η κοινότητα στην οποία απευθύνεται τον θέλει να ανήκει -- π.χ. πολιτικός λόγος. Αν ο *ρόλος του-ομιλητή* τον αποσπά από το ακροατήριο, τοποθετώντας τον σε μια σκηνή μπροστά του, ο *ρόλος-του-ομιλητή* υπενθυμίζει την καταγωγή του από αυτό. Ο ηθοποιός δεν βγαίνει από τα παρασκήνια αλλά από την πλατεία. Για να πάρει ή να του δοθεί το βήμα, θα αξιοποιήσει -- άρα και θα σεβαστεί -- τους περιορισμούς που του θέτει η *περιστασιακή θέση* που καταλαμβάνει.

Οι δύο αυτές έννοιες περιγράφουν δυο πραγματικότητες, μία φυσική και μία κοινωνική, οι οποίες, αν συσχετίζονται, το οφείλουν στο γεγονός ότι και ο εκάστοτε ακροατής, εφ' όσον συμμετέχει σ' ένα συνασπισμό ομοίων του, διχάζεται ανάμεσα σε δύο αντίστοιχους ρόλους: το φυσικό ρόλο-του-ακροατή, την περιστασιακή θέση, και το ρόλο του εισακούοντος, του ατόμου που επικοινωνεί. Ο ομιλητής μπορεί να είναι βέβαιος μόνο για τον πρώτο, δηλ. για τη διαθεσιμότητα περιστασιακών θέσεων προς ακρόαση. Γι' αυτό άλλωστε έχουμε συχνά την αίσθηση ότι οι ομιλητές προσπαθούν να ακουστούν ακόμα και απέναντι σε κωφούς. Αλλά και οι ακροατές τους, μόνο την περιστασιακή θέση του βήματος μπορούν να τους εξασφαλίσουν. Τα υπόλοιπα όλα παίζονται.

Η ομιλιοκεντρική αντίληψη της επικοινωνίας

Προσπαθήσαμε να δώσουμε έμφαση σε δύο θέματα: στον περιστασιακό χαρακτήρα των θέσεων και των ρόλων του ακροατή και στη θεατρικότητα του ρόλου του ομιλητή όταν η ομιλία του στρέφεται προς ένα ακροατήριο. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά της ομιλίας επί ακροατηρίου θέτουν σε αμφισβήτηση μια κάποια *ομιλιοκεντρική αντίληψη της επικοινωνίας*. Η αντίληψη αυτή βασίζεται στο *συνομιλιακό μοντέλο*, ένα γραμμικό πρότυπο της επικοινωνίας που δίνει στους συνομιλητές τη δυνατότητα εναλλαγής ρόλων

βάσει της αρχής της συνεργασίας και των συνομιλιακών αιτημάτων που απορρέουν από αυτήν· είναι τόσο διαδεδομένο στη σύγχρονη γλωσσολογική ανάλυση που σπάνια κάθεται κανείς να σκεφτεί τις άρρητες παραδοχές του. Εδώ θα εξετάσουμε πώς το μοντέλο αυτό κατανοεί τους διάφορους ρόλους του ακροατή.

Θα μπορούσαμε να ταξινομήσουμε κλιμακωτά -- κατ' αναλογίαν προς την κλίμακα α'-β'-γ' προσώπου -- όλες τις έννοιες του "ακροατή" που προαναφέραμε, αναζητώντας τα πρωτογενή χαρακτηριστικά τους. Μια τέτοια ταξινόμηση έχει επιχειρήσει ο Allan Bell.¹⁸ Σύμφωνα με αυτήν, στο ένα της άκρο ο μέτοχος σ' ένα ομιλιακό συμβάν που είναι γνωστός στον ομιλητή, έχει νόμιμη θέση σ' αυτό και είναι (τουλάχιστον δυνάμει) κλητός (απευθύνεται δηλ. σ' αυτόν ο λόγος του ομιλητή), είναι αυτός που επιτελεί το ρόλο του *δέκτη*. Στο άλλο της άκρο, αυτός που μετέχει σ' ένα συμβάν χωρίς να γνωστοποιεί τη συμμετοχή του, και πράττει αυτό με τρόπο άνομο ή, εν πάση περιπτώσει, με τρόπο που στιγματίζεται κοινωνικά, χωρίς δηλ. να του πέφτει λόγος και, συνεπώς, χωρίς, εννοείται, να του αποτίνεται λόγος, δεν είναι παρά ένας *ωτακουστής*. Ενδιάμεσα ορίζονται δύο είδη συνακροατών: *έγκριτοι* και *μη-έγκριτοι* συνακροατές, αλλά, πάντως, ακροώμενοι, γνωστοί στον ομιλητή, με την έννοια τουλάχιστον ότι παρευρίσκονται στη φυσική του γειτονία, είναι ορατοί από αυτόν κ.λπ. Ηεναλλαγή κώδικα (code-switching), σε πολλές περιπτώσεις, αξιοποιεί αυτή τη διάκριση μεταξύ συνακροατών, προκειμένου να οριστεί ο τελικός αποδέκτης του μηνύματος.¹⁹

Το κείμενο γνώρισμα μιας τέτοιας ταξινόμησης είναι ότι δημιουργεί για κάθε ομιλιακό συμβάν ένα *αμετακίνητο κέντρο*, γύρω από το οποίο περιστρέφονται οι ποικίλοι ρόλοι-του-ακροατή: το κέντρο αυτό είναι ο ομιλητής ή η συνειδησή του. Δεν είναι τυχαίο ότι όσοι υιοθετούν τέτοιου είδους ταξινομήσεις αποδέχονται μια κατάφωρα εσφαλμένη άποψη, την άποψη ότι "audience roles are assigned by the speaker",²⁰ ότι ο ομιλητής καθορίζει τους εκάστοτε ακροαματικούς ρόλους.

Τίποτα δεν απέχει περισσότερο από την αλήθεια. Αρκούν ορισμένα απλά νοητικά πειράματα για να καταλάβει κανείς ότι η υπόθεση ενός τέτοιου αμετάκλητου κέντρου είναι εσφαλμένη. Μπείτε, κατ' αρχάς, στη θέση ενός ωτακουστή. Εξ ορισμού εσείς μόνο το γνωρίζετε ότι κρυφακούτε. Η κατηγορία του γνωστού ή του προσιτού είναι λοιπόν άνυσμα του οποίου η απαρχή βρίσκεται στον ακροατή και όχι στον ομιλητή. Μετράει την απόσταση *από* αυτόν και όχι *προς* αυτόν. Από τη σκοπιά του ομιλητή ο ωτακουστής -- αλλά και ο ακροατής ακόμα -- υπάρχουν -- με υπαρξιακούς όρους -- σ' ένα νεφέλωμα άγχους, φόβου ή καχυποψίας που τον παρακινεί συχνά να προστατεύει τα συμφέροντά του με περίπλοκους κώδικες, όπως με τις συνθηματικές ή αινιγματικές γλώσσες.²¹ Ή πάλι, δείτε το πράγμα από τη σκοπιά των παρευρισκομένων ή συνακροατών: η νομιμότητά τους, κατά κανόνα, εξαρτάται από την όλη περίσταση και όχι από τον ομιλητή. Η νομιμότητα είναι *γνώρισμα της κοινωνικής συνάντησης* και όχι, στενά, του ομιλιακού συμβάντος, άρα ούτε του ομιλιακού του κέντρου. Ο απολογούμενος σ' ένα δικαστήριο, για παράδειγμα, δεν έχει τρόπο να άρει τη νομιμότητα των ενόρκων. Από αυτή την άποψη, η προσφώνηση, η κλήση, μπορεί να

θεωρείται ένας τρόπος *προσαρμογής* που έχει ο ομιλητής στην όλη περίσταση μάλλον παρά ένας τρόπος ορισμού των συμμετόχων.²² Η κλήση είναι επίκληση. Αν ο προσφωνούμενος έχει μια προνομιούχο αναφορά σε ένα τέτοιο σύστημα σχέσεων, τούτο συμβαίνει διότι η συννενοχή του (αν μου επιτρέπεται ο όρος) αγγίζει τις δυνατότητες της συνομιλίας. Ήδη στον τυπικότερο τρόπο με τον οποίο μπορεί να του απευθυνθεί κανείς, δηλ. την ερώτηση, υπάρχει η πρόσκληση για συνομιλία.

Θα μπορούσαμε γενικότερα και, ίσως, χωρίς υπερβολή, να χαρακτηρίσουμε ομιλιοκεντρική όλη τη (σύγχρονη) σημασιολογική και πραγματολογική ανάλυση, με την έννοια ότι βασίζεται υπερβολικά στο ρόλο του ομιλητή, θέτοντας σε αφάνεια τους υπόλοιπους μετόχους σ' ένα "ομιλιακό συμβάν". Ας σκεφτούμε μόνο πόσες μεταγλωσσικές κατηγορίες αφορούν σχεδόν αποκλειστικά τον ομιλητή. Ο ομιλητής σχεδιάζει, επιλέγει, καθορίζει, υπονοεί, αναφέρεται, δείχνει. Ο ακροατής *κατανοεί*. Πολλές φορές βέβαια έχει τονιστεί ότι αυτή η διαδικασία κατανόησης είναι κάθε άλλο παρά παθητική. Κατανοώντας, ο ακροατής καλείται να αποσαφηνίσει, να συμπεράνει, να ερμηνεύσει. Το *μέτρον* της ερμηνείας του όμως, το κριτήριο της, βρίσκεται, κατά κάποιο τρόπο, και πάλι στον ομιλητή, αφού ο ακροατής καλείται ν' ανασυγκροτήσει αυτό που ο κυρίαρχος ομιλητής έχει *προτεθεί* και προθέσει. Η *πρόθεση* του ομιλητή είναι το μέτρο της ερμηνείας και η πρόθεση αυτή περιλαμβάνει τον ακροατή, αφού, τουλάχιστον αν δεχτούμε αναλύσεις της σημασίας και της επικοινωνίας όπως αυτές του Paul Grice, μέρος της δεν είναι απλώς η πρόκληση μιας κάποιας αντίδρασης στον ακροατή, αλλά η πρόκληση αντίδρασης μέσω της αναγνώρισης της ίδιας αυτής πρόθεσης να προκληθεί μια αντίδραση.²³

Η ομιλιοκεντρική αντίληψη, όπως είπαμε, βασίζεται στο *συνομιλιακό μοντέλο*, ένα γραμμικό πρότυπο της επικοινωνίας που δίνει στους συνομιλητές τη δυνατότητα εναλλαγής ρόλων βάσει της αρχής της συνεργασίας και των συνομιλιακών αιτημάτων που απορρέουν από αυτήν. Θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει την εμπειρική επάρκεια ενός τέτοιου μοντέλου, θεωρώντας ότι έχει μόνο τοπική εφαρμογή και καλύπτει ομιλιακές πράξεις που περιορίζονται στο επίπεδο της πρότασης. Θα μπορούσε επίσης να ισχυριστεί ότι υπάρχουν μορφές συνομιλίας ανταγωνιστικές με τις οποίες ο ομιλητής αποσκοπεί στην εξαπάτηση του συνομιλητή του ή κατά τις οποίες οι κοινωνικές ή άλλες σχέσεις εξουσίας μεταξύ των συνομιλητών αποκλείουν τη δυνατότητα συνεργασίας τους. Θα προτιμήσουμε όμως εδώ να ασκήσουμε μια ευθεία κριτική σ' αυτό το μοντέλο μέσω ενός λογικού παραδόξου που αντιμετωπίζει και το οποίο θα ονομάσουμε *παράδοξο της αποσιώπησης*. Το παράδοξο συνοψίζεται ως εξής: Υποθέτουμε ότι κατά τη διάρκεια μιας κουβέντας ("συνομιλίας") κυρίαρχη επιδίωξη του ενός συνομιλητή είναι η αποσιώπηση ενός θέματος, είτε αυτή κρίνεται συμφέρουσα για τον ομιλητή είτε (από τον ομιλητή) για τον ακροατή του. Το παράδοξο της αποσιώπησης έγκειται στο γεγονός ότι η συζήτηση που διεκπεραιώνεται "με αυτόν τον τρόπο", με τον ένα τουλάχιστον εκ των δύο ομιλητών να έχει συνεχώς "κατά νου" αυτό που δεν πρέπει να ειπωθεί, μπορεί να αναλυθεί ως μία καθ' όλα "κανονική" συζήτηση, η οποία τηρεί όλα τα προσχήματα της συνεργασίας, χωρίς να χρειαστεί να γίνει καμία αναφορά σε ό,τι αποτελεί

κυρίαρχο στόχο ή πρόθεση ενός εκ των δύο ομιλητών, δηλαδή τη συγκάλυψη ενός θέματος. Μια ανάλυση βασισμένη στο συνομιλιακό μοντέλο θα μπορούσε, με άλλα λόγια, να μας δώσει, υποθέτουμε, μια πλήρη περιγραφή της εξέλιξης μιας τέτοιας συνομιλίας, παραλείποντας όμως *ό,τι ακριβώς ήταν στην πρόθεση του ομιλητή* να παραλείψει. Η ομιλιοκεντρική αντίληψη παύει να είναι αποκαλυπτική ακριβώς επειδή συμπλέει απολύτως με το πρότυπο (την επικοινωνιακή στρατηγική) του ομιλητή.

Η ομιλιοκεντρική αντίληψη και το συνομιλιακό μοντέλο βασίζονται σε μια κατανόηση της επικοινωνίας σαν *επίτευξης*, σαν *επιτυχίας*.²⁴ Στην εργασία αυτή δώσαμε έμφαση στις δυνατότητες ομιλίας μπροστά σε περιστασιακές θέσεις, όπου τίποτα δεν εγγυάται την επιτυχία της επικοινωνιακής πράξης, απορρίψαμε μάλιστα από τον ορισμό των ακροατηρίων την έννοια του προσλαμβάνοντος, του εισακούοντος ακροατή, έννοια που αποτελεί εξιδανίκευση της ομιλιοκεντρικής αντίληψης, εφ' όσον προϋποθέτει την αντίληψη της επικοινωνίας ως επιτυχίας. Η εργασία μας είχε προγραμματικό και δι-ασαφητικό χαρακτήρα και περιορίστηκε στη μελέτη ομιλιακών συμβάντων που η εθνογραφία και η πραγματολογία της γλώσσας αρνούνται να λάβουν υπόψιν τους. Παρά το δοκιμαστικό χαρακτήρα της, η ανάλυσή μας θα μπορούσε να συμβάλει σε μια περισσότερο ρεαλιστική αντίληψη της επικοινωνίας, λιγότερο ίσως ομαλής, αλλά, για τον ίδιο λόγο, περισσότερο πραγματικής. Μια αντίληψη όπου τα λάθη, οι παρανοήσεις, οι επαναλήψεις, η τελετουργική υπακοή ή χασμωδία αποτελούν και αυτά εξίσου σεβαστές επικοινωνιακές πράξεις. Αρκεί να εξασκηθούμε στην αναγνώριση και κριτική τέτοιων επικοινωνιακών πράξεων.²⁵ Επιπλέον, η επισήμανση της θεατρικότητας του λόγου, η δυνατότητα δηλ. εκφραστικών νησίδων, φραστικών σχημάτων, κλισέ, λεκτικών επιλογών και προτύπων, κοντολογίς η επισήμανση *δι-αθέσιμων τρόπων του λέγειν*, που ο ομιλητής μπορεί να συνδυάσει και να "παίξει" μ' αυτούς, όπως ο ηθοποιός με τις έτοιμες ατάκες του, θα μπορούσε ίσως να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε ορισμένες από τις υπερβολές του μύθου για τη δημιουργικότητα της γλώσσας.

Υποσημειώσεις

¹ E. Goffman, *Forms of Talk* (Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1981), 137: "conversation is not the only context of talk".

² M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, επιμ. M. Holquist, μτφρ. C. Emerson και M. Holquist (Austin: Texas Univ. Press, 1981), 282: "primacy belongs to the response".

³ Βλ. Σ. Μοσχονά, "Η τελετουργία της στρατιωτικής αναφοράς", *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 1993, 41, 44.

⁴ Και ιδιαίτερα στις μελέτες του "Footing" και "The Lecture", ό.π., 124-159 και 160-196. Σχετικά με τη *θεατρικότητα*, βλ. E. Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern Univ. Press, 1986², α' εκδ. 1974), Κεφ. 5 και 504 κ.ε. Τις παρατηρήσεις του Goffman, ο οποίος προσπάθησε ν'

αναλύσει ολόκληρο το "συμμετοχικό πλαίσιο" (participation framework) ενός ομιλιακού συμβάντος, κυρίως την ιδέα του ότι στη διαπροσωπική επικοινωνία υπάρχουν ποικίλοι τρόποι συμμετοχής εξίσου σημαντικοί με τον κλητήριο τρόπο (που σχετίζεται με το δεύτερο πρόσωπο και επιτελείται ρητά με την προσφώνηση), εφαρμόζουν στη θεωρία των ομιλιακών πράξεων οι H. Clark και Th. Carlson, "Hearers and Speech Acts", *Language* 58.2 (1982), 332-373 και ο S. C. Levinson, "Putting Linguistics on a Proper Footing: Explorations in Goffman's Concepts of Participation", στο *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*, επιμ. P. Drew και A. Wootton (Polity Press, 1988), 161-227. Στις δύο αυτές εργασίες μπορεί κανείς να ανατρέξει για παραδείγματα ομιλιακών πράξεων που διαχειρίζονται διαφορετικούς ακροαματικούς ρόλους: οι εργασίες αυτές δεν συζητούν ωστόσο ομιλιακές πράξεις τελούμενες *επί* ακροατηρίων και δείχνουν κάποια αμηχανία ως προς το αν τα ακροατήρια αναλαμβάνουν εν τέλει ξεχωριστούς ακροαματικούς ρόλους.

⁵ Goffman, *Forms of Talk*, 131: "The process of auditing what a speaker says and following the gist of his remarks -- hearing in the communication-system sense -- is from the start to be distinguished from the *social slot* in which this activity usually occurs, namely *official status as a ratified participant in the encounter*." (δική μας έμφαση).

⁶ Βλ. Levinson, *ό.π.*, 167, σχετικά με "speech-act/speech-event ambiguity" των όρων ομιλητής/ακροατής.

⁷ Πβ. Ch. Goodwin, "Audience Diversity, Participation and Interpretation", *Text* 6.3 (1986), 283-316, σχετικά με πολλαπλές εστίες συζήτησης και θεματικούς τρόπους καθορισμού του ακροατηρίου.

⁸ Goffman, *ό.π.*, 134: "target". Βλ. D. Brenneis, "Shared Territory: Audience, Indirection and Meaning", *Text* 6.3 (1986), 339-347, σχετικά με πλάγιες ή υπαινικτικές αναφορές στο ακροατήριο.

⁹ Goffman, *ό.π.*, 138.

¹⁰ Πβ. Μοσχονά, *ό.π.*, 44 και σημ. 9.

¹¹ Βλ. W. Labov, "Rules for Ritual Insults", στο *Studies in Social Interaction*, επιμ. D. Sudnow (New York: Free Press, 1972), 120-69, για μια περίπτωση ενεργητικού ακροατηρίου: πβ. Μοσχονά, *ό.π.*, 30-46, για την περιγραφή ενός καθηλωμένου ακροατηρίου.

¹² Πολλές από τις παρατηρήσεις που ακολουθούν τις αντλώ από τη μελέτη-ανακοίνωση του E. Goffman "The Lecture", *ό.π.*

¹³ "Αυτή η αναγκαία πείρα -- που είναι προάσκηση, παρελθόν και μνήμη -- χαρακτηρίζει κάθε δραστηριότητα του νου. Τα πάντα εξαρτώνται από ένα *ήδη*. Αυτός που μιλάει κατέχει μια ικανότητα που *ήδη* -- μέρες, μήνες, χρόνια -- την ασκεί και τον ασκεί. [...] Παντού αυτό το *ήδη* υποδηλώνει τη βαθιά σχέση με ένα παρελθόν όπου η επανάληψη είναι η μεγάλη τελετάρχης. Και φυσικά η μεγάλη δέσμευση." (Κ. Παπαγιώργη, *Σιαμαία και ετεροθαλή* (Αθήνα: Καστανιώτης, 1990), 57.)

¹⁴ Goffman, *ό.π.*, 171, 174-186.

¹⁵ Στην καθημερινή κουβέντα το πρωταγωνιστικό "εγώ" εκδηλώνεται σε εκφράσεις όπως "εμένα που με βλέπεις", "να σου κάνω εγώ μακαρονάδα να γλύφεις τα δάχτυλά σου", "έπρεπε να τον αναλάβω εγώ αυτόν" κ.λπ., οι οποίες συνοδεύονται συνήθως από εξιστόρηση του πρωταγωνιστικού ρόλου του ομιλητή.

¹⁶ Το ακροατήριο συχνά δείχνει σημάδια αναγνώρισης και διάκρισης αυτών των ρόλων: το χειροκρότημα *πριν* από την ομιλία, π.χ., αφορά τον ομιλητή-ηθοποιό, το χειροκρότημα *μετά* την ομιλία, μετά την παράσταση, το ρόλο που ο ομιλητής υποδύθηκε. Βλ. και J. M. Atkinson, "Public Speaking and Audience Responses: Some Techniques for Inviting Applause", στο *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, επιμ. J. M. Atkinson και J. Heritage (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1984), 370-409.

¹⁷ Πβ. Goffman, ό.π., 144 κ.ε., 167: "animator", "author", "principal", 163: "a performing speaker", "a speaker performing".

¹⁸ "Language Style as Audience Design", *Language in Society* 13 (1984), 145-204, ιδιαίτερα 158-161.

¹⁹ Βλ. J. Gumperz, *Discourse Strategies* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982), 77.

²⁰ Εκτός από τον Bell, ό.π., 160, βλ. Clark και Carlson, ό.π., 343: "These four roles [speakers, participants, addressees, overhearers] are defined by the speaker. He defines his own role as speaker; he defines who is 'to take part' in his illocutionary act, separating the participants from the overhearers; and he defines who among the participants are to be addressees."

²¹ Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, "Ελληνικές συνθηματικές γλώσσες" (1953), στο *Μανόλης Τριανταφυλλίδης: Επιλογή από το έργο-του*, επιμ. Ξ. Α. Κοκόλης (Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, 1982), 295-317· σκοπός αυτών των γλωσσών είναι (σ. 298): "να μην καταλάβουν οι αμύητοι, όσοι τυχόν θ' ακούσουν, ό,τι δεν είναι για τ' αυτά τους", να ορίσουν, δηλ., αποδέκτες μεταξύ συνακροατών.

²² Μπορούμε, νομίζω, να δούμε υπό το πρίσμα αυτό ένα μεγάλο μέρος των αναλύσεων των τρόπων ευγενείας και των μέσων διατήρησης του γοήτρου (face saving acts)· βλ. τη βασική υπόθεση του Allen, ό.π., 151, 158: "intraspeaker variation is a response to interspeaker variation" καθώς και την πραγμάτευσή του, ό.π., 161 κ.ε., του "accomodation model".

²³ P. Grice, *Studies in the Way of Words* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1989), ιδιαίτερα μελέτες 5, 6, 14.

²⁴ Θα λέγαμε, δανειζόμενοι τον όρο από τον G. Ryle, *The Concept of Mind* (Penguin Books, 1963², α' έκδ. 1949), 125, ότι το ρήμα "επικοινωνώ" είναι, σύμφωνα με την αντίληψη που σχολιάζουμε, ένα "success verb". Για μια ανάλυση, μεταξύ πολλών, που προϋποθέτει μια τέτοια ερμηνεία της επικοινωνίας, βλ. L. Milroy, "Comprehension and Context: Successful Communication and Communicative Breakdown", στο *Applied Sociolinguistics*, επιμ. P. Trudgill (London: Academic Press, 1984), 7-31· για μια μετριοπαθή κριτική σ' αυτή την αντίληψη της επικοινωνίας, που δέχεται τουλάχιστον ότι το ίδιο το ζήτημα της επιτυχίας μπορεί ν' αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης, βλ. J. Bilmes, "Mishearings", στο *Text in Context: Contributions to Ethnomethodology*, επιμ. G. Watson και R. M. Seiler (Newbury Park: Sage Publications, 1992), 79-98.

²⁵ Πβ. Μ. Σετάτου, *Εισαγωγή στη σημειολογία και σημασιολογία* (Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 1977), 34: "Είναι υπερβολή και λάθος ότι στην κοινωνική και ψυχολογική σφαίρα η γλώσσα είναι ο τύραννος και ο άνθρωπος ο δούλος. Γι' αυτό *πρέπει να εξασκηθούμε στην κριτική της γλωσσικής επικοινωνίας*, όπως κάνουμε και για τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς." (δική μας έμφαση).

Λέξεις-κλειδιά: ακροατήρια, ακροαματικοί ρόλοι, θεατρικότητα του λόγου, επικοινωνία, ομιλοκεντρική αντίληψη της επικοινωνίας.